

Цитатник

Псевдо-Аристотел

...Природата много често действа срещу човешките интереси, защото тя винаги следва един и същи курс без да се отклонява, докато човешкият интерес се променя постоянно. И тогава, когато трябва да извършим нещо срещу природата, трудността му предизвиква объркване и е необходимо да се извика на помощ определено умение. Това изкуство, което ни помага в подобни затруднения ние наричаме механично умение...

[*Механични проблеми*, 847a14f (IV-III век пр.н.е.)- Прев. от англ. - В.В.]

Декарт

...Това не ще се стори никак странно на онези, които знаят колко различни *автомати* или движещи се машини може да направи човешкото умение, използвайки значително по-малко части в сравнение с големия брой кости, мускули, нерви, артерии, вени и всички останали части, намиращи се в тялото на всяко животно. Те ще гледат на това тяло като на машина, която е направена от ръцете на бога и затова е несравнено по-добре устроена и има по-възхитителни движения от всяка друга машина, която може да бъде изобретена от хората.

Спрях се подробно на този въпрос, за да покажа, че ако можеха да съществуват машини, които да имат органите и външния вид на маймуна или на някое друго неразумно животно, ние по никакъв начин не бихме могли да познаем, че тези машини не са във всичко еднакви по природа с тези машини. ...

[*Разсъждение за метода* (1637), ч.5 (286-7)]

Цялата моя физика е механика - "mais encore que toute ma physique ne soit autre chose que mécanique".

[*Писмо до Дебон* (30 април 1639), (AT II, 542)]

... Защото дотук аз описах тази Земя и изобщо целия видим свят, като че ли това е само някаква машина, в която няма нищо друго за разглеждане освен фигурите и движенията на нейните части. ...

... между машините, направени от занаятчиите, и различните тела, създадени от природата, аз не признавам никаква друга разлика освен тази, че действията на машините зависят само от устройството на известни тръби, пружини или други инструменти ... винаги тъй големи, че техните форми и движения могат да се видят, докато тръбите или пружините, които предизвикват действията на природните тела са обикновено извънредно малки, за да бъдат възприети от нашите сетива. ... за един часовник да показва часовете посредством колелцата, от които е съставен, е не по-малко естествено, отколкото за едно дърво да ражда плодове.

[*Начала на философията* (1644), §188 (602); §203 (615-6)]

... ще приемем, че тялото на един жив човек се различава от тялото на един мъртъв човек толкова, колкото един часовник или някакъв друг автомат ..., който е навит и има в себе си материалния принцип на движенията, за които е направен, заедно с всичко необходимо за неговото действие, се различава от същия часовник или друга машина, когато е счупена и принципът на движението ѝ е престанал да съществува.

[*Страстите на душата* (1649), §6 (625)]

Спиноза

... човек върши всичко заради някаква цел, именно заради ползата, към която се стреми. Оттук произлиза, че хората винаги искат да знаят само целните причини на извършените неща... После, понеже намират в себе си и извън себе си немалко средства, които им помагат значително за постигане на тяхната полза, както напр. очите, за да виждат, зъбите, за да дъвчат, растения и животни за храна, слънцето да им свети, морето да храни рибите и пр., оттук е произлязло схващането, че те гледат на всички неща в природата като на средство за тяхната полза. И понеже те знаят, че тези средства са само открити от тях, но не и създадени, оттук са взели повод да вярват, че някой друг е приготвил тези средства в тяхна полза. Защото, след като са погледнали на нещата като средства, те не са могли да повярват, че те са се създали сами. ... Но докато са търсели да покажат, че природата не върши нищо напразно (т.е. което не е от полза на човека), те не са открили нищо друго, както се вижда, освен това, че природата и боговете са също тъй безумни, както и хората. ...

А за да покаже сега, че природата не си е предназначила никаква цел и че всички целни причини не са нищо друго от човешки измислици, за това не са необходими много думи. ... всичко в природата се извършва с известна вечна необходимост и в най-висше съвършенство. Към това ще добавя следното, именно че учението за целта напълно изопачава природата. Защото то разглежда това, което в действителност е причина, като действие, и обратното; после прави по-късно това, което по природа е по-ранно, и, най-после, превръща в най-несвършено нещо това, което е най-висше и най-съвършено. ... ако нещата, които са произведени непосредствено от бога, са създадени поради тази причина, за да постигне бог своята цел, тогава по необходимост биха били най-ценни от всички последните, заради които са създадени най-първите. После това учение унищожавя съвършенството на бога; защото, ако бог действа заради някаква цел, той по необходимост се стреми към нещо, което му липсва. ...

... когато гледат устройството на човешкото тяло, те се учудват и понеже не са им известни причините на този великолепен строеж, идват до заключението, че то е създадено не от някакво механическо, а от божествено или свръхестествено изкуство... и те казват, че бог е създал всичко в ред, и по този начин, без самите да знаят, приписват на бога въображение, ако не биха пожелали и това, че бог от грижа за човешкото въображение така е разположил всички неща, че да могат да бъдат представяни колкото се може по-лесно.

... природата не действа заради някаква цел, понеже това вечно и безкрайно същество, което наричаме бог или природа, действа със същата необходимост, с която съществува.

[Етика (1665-77), ч.1, Приложение (97-102); ч.4, Увод (230)]

Лайбниц

... осъзнах, че само разглеждането на протяжната маса не е достатъчно, и че трябва да се приложи също така и понятието за сила, което е съвсем разбираемо, въпреки че се позовава на метафизиката. Изглеждаше ми също така, че мнението на тези, които превръщат или понижават животните в прости машини, въпреки че изглежда възможно, е неправдоподобно и дори противно на реда на нещата.

В началото, когато се освободих от ярема на Аристотел, се отдадох на празнината и атомите, тъй като това най-добре засища въображението. Но след като след много размисления се отвърнах от това, осъзнах, че е невъзможно да се намерят принципите на истинско единство само в материята или само в това, което е пасивно, тъй като цялата е само съчетание или сбор от части до безкрайност. ... Трябваше значи да

възстановя и по някакъв начин да реабилитирам толкова възневижданите днес субстанциални форми, но по начин, който ги прави разбираеми и който отделя употребата, която трябва да се направи, от злоупотребата, която се е извършвала. Оттук намерих, че тяхната природа се състои в силата... Аристотел ги нарича първи ентелехии, аз ги наричам, може би по-разбираемо, примитивни сили, които съдържат не само акта или извършването на възможността, но също така и оригинална активност.

... само нашата система може най-накрая да познае истинското и огромно разстояние между и най-малките произведения и механизми на божествената мъдрост и най-големите шедеври на изкуството на един ограничен дух; като това е разлика не само по степен, но също и по вид. Трябва значи да се знае, че машините на природата имат наистина безкраен брой органи и са толкова добре снаряжени и изпитани за всички случайности, че не е възможно да бъдат унищожени. Една естествена машина остава машина и в най-малките си части, и нещо повече, тя винаги остава същата тази машина, която е била, тъй като само е била преобразувана от различните разгръщания, които претърпява: понякога разтягана, понякога свивана и като че ли концентрирана, докато ние мислим, че е погинала.

[*Нова система на природата* (1695), §2,3,10 - прев. от фр. О.К.]

Тялото, принадлежащо на една монада, която е негова ентелехия или душа, съставлява заедно с ентелехията нещо, което можем да наречем живо, а заедно с душата нещо, което можем да наречем животно. Това тяло на живото или на животното е винаги органично; понеже тъй като всяка монада е огледало на света според своя начин, и тъй като светът е управляван в съвършен ред, то трябва да има ред също така и в представящото, тоест в перцепциите на душата, и следователно в тялото, в съответствие с което светът е представен там.

Така, всяко органично тяло на едно живо същество е вид божествена машина или естествен автомат, който безкрайно превъзхожда всички изкуствени автомати. ...

Всяка част на материята може да бъде мислена като градина, пълна с растения и като езеро, пълно с риби. Но всяко клонче на растението, всеки член на животното, всяка капка на неговите телесни течности е още една такава градина или езеро. ...

Следователно няма нищо некултивирано, стерилно и мъртво в света, не съществува хаос и безредие, освен привидно...

[*Монадология* (1714), §63,64,67,69 - прев. О.К.]

Дидро

... природата не е Бог ... човекът не е машина

Кои сме ние, че да обясняваме целите на природата? Нима не забелязваме, че почти винаги възхваляваме нейната мъдрост за сметка на могъществото ѝ и че взимаме от запасите ѝ повече, отколкото ще можем някога да ѝ предоставим? Този начин на тълкуването ѝ е лош даже в естествената теология. Това означава да се заменят човешките догадки с творението на бога ...

Също както в животинското и растителното царство индивидът започва, така да се каже, да расте, живее, отслабва и изчезва, нима не е така и с видовете? ...

... как става така, че материята не е единна – или цялата жива, или цялата мъртва? ... Има ли друго явно различие между мъртвата и живата материя освен строежа и реалната или привидна спонтанност на движението?

[*Размишления върху тълкуването на природата* (1753), (173); (213); (217-8)]

Д'Аламбер: Много бих желал да ми кажете каква според вас е разликата между човека и статуята, между мрамора и плътта.

Дидро: Разликата е малка. Мраморът се прави с плът, а плътта - с мрамор.

Д'Аламбер: Но това не е едно и също.

Дидро: Както това, което вие наричате жива сила, не е мъртва сила.

Д'Аламбер: Не ви разбирам.

Дидро: Ще поясня. Преместването на дадено тяло от едно място на друго не е движение, а само резултат. Движение съществува еднакво и в преместваното тяло, и в неподвижното.

[...]

Д'Аламбер: ... Докато не разбирам как едно тяло преминава от състояние на пасивна чувствителност в състояние на активна чувствителност.

[...]

Дидро: ... То се извършва всеки път когато се храните. Отстранявате препятствията, които пречат на активната чувствителност на храната. Вие я усвоявате и я превръщате в плът, в жива органична материя, правите я чувствителна и това, което вие правите от храната, аз ще го направя с мрамора, когато пожелаея.

Д'Аламбер: Как ще стане това?

Дидро: Ще го направя годен за ядене.

[...]

Дидро: Как е станало това? Благодарение на храната и други чисто механични процеси. Ето ви с няколко думи общата формула: Яжте, смилайте, дистиляйте.

Д'Аламбер: Следователно вие не вярвате в предварително съществуващите зародиши.

Дидро: Не.

[...]

Дидро: ... Ние сме инструменти, надарени с чувствителност и памет...

[...]

Дидро: ... Виждате ли това яйце? С него могат да се сринат всички теологични учения и всички храмове на земята. Какво е това яйце? Безчувствена маса, преди зародишът да е влязъл в него. А когато зародишът влезе, какво става с него? Остава си безчувствена маса, защото самият зародиш е инертна и груба течност. Как тази маса преминава в друга организация, в чувствителност, в живот? Посредством топлината. Кое произвежда топлината? Движението ... Дали и вие наред с Декарт ще твърдите, че това [животното] е чисто подражателна машина? Малките деца ще ви се присмеят, а философите ще ви отговорят, че ако това е машина, то и вие сте такава машина. Ако признаете, че разликата между животното и вас е само в устройството ще се покажете здравомислещ, разумен и искрен. Но от това ще ви се възрази, че от една инертна материя, организирана по определен начин, под въздействие на друга инертна материя, топлина и движение, се получава чувствителност, жизненост, памет, съзнание, страсти, мисъл ... Ще разберете, че като не приемате простото предположение, което обяснява всичко - чувствителността е всеобщо свойство на материята и продукт на нейната организация, - вие се отричате от здравия разум и се хвърляте в пропаст от мистерии, противоречия и безсмислици.

[Продължение на един разговор между Д'Аламбер и Дидро (1769) - 223, 224, 226, 229, 230-231]

Лаплас

Всички събития, дори онези, които поради малкия им мащаб изглежда, че не се извършват според великите закони на природата, са тяхно също толкова необходимо следствие, колкото и въртенето на слънцето. При незнанието на способите, които ги съединяват с цялата система на света, хората са ги правили да зависят от целевни причини или от случайността, след като те са се случвали и са се повтаряли с постоянство или без привиден ред; но тези въображаеми причини отстъпват последователно с разширяването на границите на нашите познания, и изцяло изчезват

пред разумната философия, която вижда в тях само израза на незнанието, за което самите ние сме истинската причина. ...

Можем следователно да си представим настоящото състояние на света като следствие на предходното му състояние и като причина за състоянието, което ще последва. Един интелект, който за един даден момент би познал всички сили, с които природата е оживена, както и съответното разположение на нещата, които я съставляват, ако той освен това би бил достатъчно обхванат, за да подложи тези данни на анализ, би обхванал в една и съща формула движенията на най-големите тела в света и тези на най-лекия атом: нищо не би било несигурно за него: както бъдещето, така и миналото би било настоящо пред неговите очи. Човешкият дух предлага, в съвършенството, което той е дал на астрономията, една бегла скица на този интелект. ...

[*Опит върху вероятностите* (1814), 2-3 - прев. О.К.]

Кант

Така, както прочее и природата е развила под твърдата си черупка зародиша, за който нежно се грижи, а именно - склонността и призванието за свободно мислене, така и той, зародишът, въздейства постепенно върху начина на мислене на народа (чрез което народът става все по-способен да *действа свободно*) и най-сетне влияе дори върху принципите на *правителството*, което намира вече за полезно да общува с човека, който е *нещо повече от машина*.

[*Отговор на въпроса: Що е Просвещение?* (1784), (551)]

Ако допуснем сега, че различаването между нещата като предмети на опита и нещата като неща сами по себе си, станало необходимо чрез критиката ни, съвсем не беше направено, тогава основното положение на каузалността и следователно механизмът на природата в определянето на същата би трябвало да важи напълно за всички неща изобщо като действащи причини... следователно *свободата* и заедно с нея и нравствеността [...] трябва да отстъпят мястото на *механизма на природата*.

[*Критика на чистия разум* (1781), Предговор (62-3)]

Ние ще проследим значи чистите понятия до първите им зародиши и следи в човешкия разсъдък, в които те лежат готови, докато бъдат развити накрай по повод на опита и изложени от същия този разсъдък в своята чистота, освободени от свързаните с тях емпирични условия.

[*Критика на чистия разум* (1781), Аналитика на понятията (140)]

... систематичното единство е онова, което тепърва превръща обикновеното познание в наука, т.е. прави система от един прост агрегат от познания... Но под система разбирам единството на многообразните познания под една идея. Тази идея е понятието на разума за формата на едно цяло, доколкото чрез това понятие се определя *a priori* както обемът на многообразното, така и положението на частите помежду им. ...Значи цялото е очленено, а не натрупано; то може да расте наистина вътрешно, но не външно, както тялото на едно животно, чийто растеж не прибавя никакъв член, а прави всеки член по-силен и по-годен за целите си, без да измени пропорцията.

[*Критика на чистия разум* (1781), Архитектоника на чистия разум (736-7)]

... едно нещо съществува като природна цел, *когато е само на себе си причина и действие* ...; защото тук има каузалност, която не може да се свърже с никакво понятие за природа, без да се припише на последната известна цел, но и тогава тя наистина може да се мисли без противоречие, но не може да се разбере. ...

Едно дърво, *първо*, произвежда друго дърво според познат природен закон. Но дървото, което то произвежда, е от същия род; и така то се произвежда само според

вида, в който от една страна непрекъснато възпроизведено от себе си само като действие, от друга страна – като причина, и възпроизвеждащо се така само много пъти, се съхранява постоянно като вид.

Второ, дървото се произвежда само също и като *индивид*. Този вид действие ние наричаме само растеж; но растежът следва да се вземе в този смисъл, че е свършено различен от всяко друго нарастване според механични закони, и трябва да се смята като създаване, макар и под друго име. Материята, която дървото притуря към себе си, това растение преработва преди това в едно специфично свойствено за себе си качество, което механизмът на природата извън него не може да му достави, и формира само себе си по-нататък посредством материя, която според състава си е негов собствен продукт.

Трето, всяка част от това създание също се произвежда сама така, че съхраняването на една част зависи от съхраняването на другите.

[Критика на способността за съждение (1790), §64 (270-1)]

За едно нещо като природна цел се изисква, *първо*, частите ... да са възможни само чрез отношението си към цялото. ... Но ако едно нещо като природен продукт трябва все пак да съдържа в самото себе си и във вътрешната си възможност отношение към цели, т.е. да бъде възможно като природна цел и без каузалността на понятията на рационални същества извън него, то за това се изисква, *второ*, неговите части да се свързват в единството на едно цяло чрез това, че са взаимно една на друга причина и действие на своята форма. ...

В един часовник всяка част е инструментът на движението на другите, но едно колело не е действащата причина на произвеждането на друго колело... Една организирана същност значи не е само машина, защото машината има изключително *движеща* сила, а тя притежава в себе си *формираща* сила и при това такава, която тя придава на материите, които я нямат (тя ги организира): значи тя е формираща сила, която се разпространява и която не може да се обясни само чрез способността за движение (механизма).

[Критика на способността за съждение (1790), §65 (272-4)]

... остава нерешено дали в неизвестната за нас вътрешна основа на самата природа физико-механическата и целевата връзка в едни и същи неща не биха могли да бъдат съчетани в един принцип...

[Критика на способността за съждение (1790), §70 (289)]

Напълно достоверно е, че не можем дори достатъчно да познаем организираните същества и тяхната вътрешна възможност само според механични принципи на природата, още по-малко да ги обясним; и при това така достоверно, че можем смело да кажем: за хората е абсурдно дори само да помислят или да се надяват, че някога би могъл да се появи един Нютон, който ще направи понятно създаването дори само на едно стръкче трева според природни закони...

[Критика на способността за съждение (1790), §75 (303), срв. (314)]

Якоби

Лесинг: "Няма друга философия освен философията на Спиноза" [...] *Якоби*: "Това може и да е вярно. Защото детерминистът, ако иска да бъде последователен, трябва да стане фаталист... Цялата работа се състои в това, че тръгвайки от фатализма аз непосредствено заключавам против фатализма и против всичко, което е свързано с него. - Ако съществуват просто действащи, а не целеви причини, то способността за мислене може да бъде само наблюдател на природата; нейната единствена работа би била да придружава механизма на действащите причини. Разговорът, който в момента

водим, е само прибавка на нашите тела, и цялото съдържание на този разговор, разложено в своите елементи, е протяжност, движение, степени на скоростта, както и понятията за тях и понятията за тези понятия. Изобретателят на часовника в действителност не го е изобретил; той просто е наблюдавал неговото построение от сляпо развиващи се сили." [... ...]

Всеки път на доказателството стига до фатализъм.

Можем да доказваме само сходства; и всяко доказателство предполага нещо вече доказано, чийто принцип е откровението.

[*Върху учението на Спиноза в писма до хер Мозес Менделсон (1785/9); (24,28); (225) - прев. О.К.*]

Шилер

Безспорно не можеше да се очаква, че простата организация на първите републики ще надживее простотата на първите нрави и отношения; но вместо да се изкачи в по-висок органически живот, тя изпадна в обикновена и груба механика. Онова полипно единство на гръцките държави, където всеки индивид се е радвал на независим живот, а когато е било необходимо, е могъл да се превърне в цяло, отстъпи сега място на изкусен часовников механизъм, в който от съчетанието на безкрайно много, но безжизнени части се създава живот в цялото. Сега държавата и църквата, законите и нравите са се откъснали едни от други; насладата бе отделена от труда, средството от целта, усилието от възнаграждението. Вечно прикован само към една отделна малка отломка от цялото, самият човек се развива само като отломка; заглушен вечно само от еднообразния шум на колелото, което върти, човекът никога не развива хармонията на съществуването си...

[*Върху естетическото възпитание на човека (1795), писмо 6 (463)*]

Шелинг

... искам да покажа, че не съществува идея за *държава*, тъй като държавата е нещо *механично*, а също толкова малко съществува идея за *машина*. Само онова, което е предмет на *свободата*, се нарича *идея*. Значи трябва да отидем отвъд държавата! – Защото всяка държава по необходимост се отнася към свободните хора като към колела в механизъм; а това не трябва да става; затова държавата трябва да *свърши*.

[т.нар. *Най-стара програма за система на немския идеализъм (~1797) - прев. О.К.*]

За да може да философства, човек значи трябва да е *способен* на онзи въпрос, с който започва цялата философия. ... *Вие* сте същества, които не познават по никакъв друг начин, освен доколкото ги управляват и владеят законите на причината и следствието. *Аз*, с това че повдигам този въпрос, съм се въздигнал над тези закони. *Вие* сте уловени в механизма на вашето мислене и представяне; *аз* пробих този механизъм. Как искате да ме разберете?

[*Идеи към една философия на природата (1797), Увод - прев. О.К.*]

Веднага щом нашето изследване се въздигне до идеята за природата като едно *цяло*, изчезва противопоставянето между механизъм и организъм, което достатъчно дълго задържаше напредъка на естествената наука...

Стара заблуда е, че организацията и животът са необясними според принципи на природата. – Ако с това се казва следното: *първоначалото* на органичната природата е *физикалистки* неоткриваемо, то това *недоказано* твърдение не служи за нищо друго, освен да сломява устрема на изследователя. ... Поне една крачка към такова обяснение би била направена, ако можеше да се покаже, че последователните степени на всички

органични същества са се образували чрез постепенно развитие на една и съща организация. ...

... Ако изобщо негативното предполага позитивното, а не обратно, то нашата философия не може да изхожда от механизма (като негативното), а трябва да изхожда от организма (като позитивното), и така наистина организмът може толкова малко да се обясни чрез механизъм, че по скоро механизмът изобщо е обясним само чрез организма. – Не където отсъства механизъм има организъм, а напротив, където отсъства организъм, има механизъм.

Организацията за мен изобщо не е нещо друго освен задържаният поток от причини и следствия. Само където природата не е възпряла този поток, той тече напред (в права линия). Където тя го възпре, той се обръща (в кръг) обратно в себе си.

[*За световната душа* (1798), Предговор към първото издание - прев. О.К.]

Хегел

... организмът, като реален разум, е висшият принцип на природата и тъждеството на всеобщото и особеното [...]

... дедукцията на категориите от органичната идея на продуктивната способност за въображение се изгубва в механичното отношение на едно единство на самосъзнанието...

[*Вяра и знание* (1802), А. Философия на Кант (326); (328)]

Пъпката изчезва в разпукването на цвета и би могло да се каже, че той я опровергава; по същия начин плодът обявява цвета за неистинно налично битие на растението и застава на мястото му като истина на последното. Тези форми не само се различават, но и се изместват като несъвместими една с друга. Но тяхната текуща природа ги прави същевременно моменти на органичното единство, в което те не само че не си противоречат, но и единият е така необходим, както и другият; и едва тази еднаква необходимост съставлява живота на цялото. ...

Истинската форма, в която съществува истината, може да бъде единствено научната й система. ...

По-нататък живата субстанция е битието, което наистина е субект или, с други думи, което наистина е действително само доколкото тя е движението на утвърждаването на самата себе си или опосредстването на ставането на друга за самата себе си със самата себе си. ... Следователно животът на Бога и божественото познание наистина могат да се изразят на игра на любовта със самата себе си...

Истинното е цялото. А цялото е само същността, която се завършва чрез своето развитие. Трябва да кажем за абсолютното, че то е всъщност *резултат*, че едва в *края* то е това, което то наистина е...

Казаното може да се изрази и така, че разумът е *целесъобразна дейност*. Издигането на мнимата природа над непризнатото мислене и преди всичко изгонването на външната целесъобразност стана причина да се дискредитира изобщо формата на *цел*. Обаче, както и Аристотел определя природата като целесъобразна дейност, *целта е непосредственото, намиращото се в покой, неподвижното, което само е движещо*; така то е субект. Способността му да се движи абстрактно взета е *битието за себе си* или чистата отрицателност. Резултатът е същото, каквото е началото, само поради това, че *началото е цел*...

Науката трябва да се организира само чрез собствения живот на понятието...

В тази природа на това, което е, да бъде в своето *битие* свое *понятие*, се състои изобщо *логическата необходимост*; единствено тя е разумното и ритъмът на органичното цяло, тя е също така *знание* за съдържанието, както съдържанието е *понятие* и *същност* - или единствено тя е *спекулативното*.

[*Феноменология на духа* (1807), Предговор (88-9); (97-9); (119); (122)]

Една от големите заслуги на *Кант* за философията се състои в разликата, която той прокара между относителна или *външна* целесъобразност, от една страна, и *вътрешна* целесъобразност, от друга; в последната той разкри понятието за *живот, идеята*, и с това издигна философията над рефлексивните определения и относителния свят на метафизиката *положително* – нещо, което критиката на разума върши само несъвършено, в един твърде погрешен обрат и само *отрицателно*. – По-горе напомних, че противоположността между телеология и механизъм е преди всичко общата противоположност между *свобода* и *необходимост*. Кант представи противоположността в тази форма между *антиномиите* на разума, и то като *третото противоречие на трансценденталните идеи*. ...

По същината си същата тази антиномия се среща отново в *критиката на телеологическата способност за съждение*...

[*Науката логика* (1816), т.2, дял 2, гл.3 (200-1), срв. (196)]

... непосредствената идея е *животът*. ...

Тъй като понятието е иманентно на живота, *целесъобразността* на живота трябва да се схваща като *вътрешна*; понятието има битие в живота като определено понятие, което се различава в своята външност и я пронизва и в своето различаване и е тъждествено със себе си. Тази обективност на живота е *организъм*; тя е *средството и оръдието* на целта, тя е напълно целесъобразна, тъй като понятието съставлява нейната субстанция...

[*Науката логика* (1816), т.2, дял 3, гл.1 (229); (234)]

Понятието и неговото съществуване са две страни, различни и единни, както душата и тялото. Тялото е същият живот, както душата, и въпреки това те могат да се наименоуват като отделни. Душата без тялото не би била нещо живо и обратно. ... Семето има дървото в себе си и съдържа цялата му сила, макар още да не е самото дърво. Дървото напълно съответства на простия си образ в семето. ... Единството на наличното битие и на понятието, на тялото и на душата, е идеята. Тя не е само хармония, а пълното им взаимопроникване. Не е живо това, което по някакъв начин не е идея.

[*Философия на правото* (1821), §1 (63)]

Държавата е организъм, т.е. развитие на идеята до нейните различия. Тези различни страни се явяват като различните власти и техните дела и въздействия, чрез което по необходим начин се поражда всеобщото, и бидейки предпоставено така в производството си, то се и запазва. Този организъм е политическата конституция: тя вечно произтича от държавата, както и последната се крепи чрез конституцията...

[*Философия на правото* (1821), §269 (331), срв. §267, §259]